

УДК 658.005.921.1:33:14

А.М. ТКАЧЕНКО, д. е. н., проф., ЗДІА, Запоріжжя
К.І. МАМЕНКО, ст. гр. ЕП-07-1д, ЗДІА, Запоріжжя

ФІЛОСОФСЬКІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ (З ВИКЛАДЕННЯМ ОСНОВ ФІЛОСОФІЇ ЕКОСЕСЕНТУ)

У статті економічна безпека розглядається як система різних видів безпек. На основі розгляду філософських засад провідних вчених а також виходячи з позицій розвитку людства пропонується визначення рівня екосесенту.

In the next article economic security is examined as a system of different types of безпек. On the basis of philosophical principles of scientists and coming from positions of development of humanity способ determination of level of екосесенту, stability and state is today offered in a country.

Ключові слова: економічна безпека, діаграма безпеки, екосесент, держава, національна безпека, ресуос, складова, людина, розвиток.

Вступ. Світ побудований з систем, кожна з яких вміщує елементи (системи нижчого порядку), об'єднані бажанням досягти єдиної мети. Але зробити це можна лише за умови дотримання принципів (обмежень). Тому будь-яку справу слід розпочинати з вивчення правил та визначення, яким чином їх дотримуватися. Тобто, з регламентації поведінки.

Для забезпечення безпеки регламентацію визначають через розробку та дотримання концепції (ідеології справи), стратегії (політики, визначення поведінки), національної програми (технології). Система забезпечення повинна бути гнучкою щодо змін. Та найбільш суттєвим є наявність необхідних ресурсів.

Відсутність потрібної кількості ресурсів змусило незалежну Україну спростити власну систему забезпечення безпеки. Тому на початку існування української держави використовували знання та засоби статичного процесу. Однак безпека така річ, яка або існує, або її немає. Тож знання та дотримання основ статичного процесу не надавали змогу вирішити проблеми повною мірою. Світ постійно змінюється, вимагаючи від усіх учасників життєвого процесу встигати за ним. Хто ж не встигає — гине, переходячи в іншу іпостась.

Статичний процес (під яким філософія енергії розуміє перетворення одних форм енергії в інші в певний фіксований момент) задовольняло ручне управління. Однак життя вимагає врахування динаміки (тобто відтворення безперервної течії процесів). Забезпечення економічної безпеки має перейти з ручного на автоматизований режим управління. Досягти цього можна завдяки використанню

постійного моніторингу значень заздалегідь визначених показників індикаторів стану системи (якою є держава) та автоматичному реагуванню на їх відхилення, якщо перетинатимуться дозволені межі (пороги).

Саме для цього має розроблятися автоматизована система використання діаграм безпеки (що є першим кроком до зазначеної мети), одним з елементів якої є так званий "компас безпеки". Однак, не менш важливим є й визначення ідеології забезпечення безпеки, для чого треба розробити її філософію, бо наукою вважається спрямування людської діяльності, яке має власну філософію (теоретичне підґрунтя та засади), інструмент (методи, математичний апарат), механізми (методологію) реалізації і понятійний апарат (тезаурус). Екосесент - термін, що має подвійне значення: наука про економічну безпеку держави або економічна безпека держави). Він лише набуває абрисів, хоча вже має власний тезаурус [1]. Попри велику кількість публікацій, присвячених забезпеченню екосесенту в Україні, науковий потенціал її зростає повільно. Перш за все така вада притаманна філософії цієї науки.

Постановка завдання. Створення самого екосесенту базується на революційній уяві про світ як про сполуку найрізноманітніших форм енергії, перетворення яких з однієї в іншу є наповненням процесу, що з власної позиції люди називають життям [2]. Треба до цього додати зміну психологічної настанови, що усе в світі підпорядковано "царю природи" людині, на те, що людина - складна біоенергетична система, яка також є сполукою різних форм енергії і підпорядковується законам світу, як будь-що інше. Визначення протиріч як необхідної умови існування світу та існування в світі також сприймється нелегко [3]. А тут ще виявилось, що усе в світі перебуває в протиріччі від початого існування. До того ж людину умовно "розклали" на три складові (фізичну, психічну та духовну) [4]. І виявилось, що безпека людини та світу побудовані на гармонізації стану трьох складових. Для держави це економіка, ментальність та право.

Окрім того, треба усвідомити засади теорії нестабільності, яка визначила наявність так званих "зон біфуркації", де логіка не діє [5], тож система забезпечення безпеки в них втрачає безперервність, що неприпустимо і має бути нейтралізованим; теорії синергетики [6] в її ствердженні про здатність мікропричин призвести до макрозмін; теорії потенційних конфліктів [3], що дозволяє визначити напрями захисту; теоретичних засад тероризму [9], щоб максимально виключити можливість проведення терактів, а також, якщо мова іде про управління державою, засади нових наук кваліджметрії (наука про кількісне визначення якості управління) [7] та крементації (наука про методи активізації творчого мислення) [8] тощо.

Пізнання екосесенту як науки вимагає значних зусиль, щоб подолати спротив старого та усвідомити нове. І часу на це є не дуже багато: ідуть все нові та нові

винаходи (нове уявлення про національну безпеку та її складові; визнання знарядь примусу військового, економічного і політичного; мислеформи, мислетворення та мислетехнології тощо [10]).

Результати дослідження. Американський психолог Абрахам Маслоу в 1943 р. запропонував теорію, за якою розподілив усі потреби на природні та штучні і встановив їхню ієрархію [12]. Він стверджував, що вища потреба у людини не може виникнути, якщо не вдоволена нижча. Однією з найважливіших він вважав потребу в безпеці (це визначено природою, адже головним інстинктом людини є самозбереження, а все, що стосується безпеки, має першочергове значення). Тому людство, прямуючи до повного забезпечення потреб і бажань людини, закладає підвалини майбутнього суспільства з урахуванням цього. Від того кожна наступна формація суспільства спрямовується на збільшення забезпечення безпеки людини. Саме тому на шляху до вільного (засади якого надав Дж.Сорос [13]) чи громадянського суспільства (яке сповідують майже всі розвинуті країни світу) інтереси людини набувають визначального значення. Саме тому будь-яке дослідження безпеки треба розпочинати з встановлення його значущості для забезпечення безпеки людини, яка щільно пов'язана з безпекою країни, суспільства, держави і регіону, що визначені як об'єкти забезпечення безпеки [14].

Розробляючи засади нової науки про забезпечення економічної безпеки держави (екосистейту), прагнуть виявити тенденції та зв'язок між розвитком людини і людства. Спостереження та дослідження надали можливість визнати певні правила та взаємозалежність забезпечення безпеки усіх об'єктів екосистейту. Проте першою потребою різновиду безпеки було визначення його місця. Тому треба дослідити усю філософію безпеки, визнати ієрархію її побудови та визначити місце економічної безпеки [14].

Найвищий щабель посідає національна безпека, що охоплює усі проблеми забезпечення безпеки. Якщо відобразити національну безпеку у вигляді кола (вищий або перший рівень), то його секторами (другий рівень) будуть військова, політична і економічна безпеки (залежно від переваги застосування зброї військової, як на рис. 1, політичної чи економічної), кожна з яких, у свою чергу, містить в собі безпеки третього рівня.

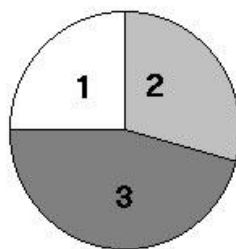

Рис. 1 - Національна безпека та її складові:

1 - економічна безпека; 2 - політична безпека; 3 - військова безпека.

Зокрема, економічна безпека вміщує фінансову, трудову та матеріальну безпеки, що включають у себе системи забезпечення безпеки нижчого рівня: енергетичну, питноводну, продовольчу, медичну, соціальну, екологічну, демографічну, інформаційну тощо. Кожна з них за певних обставин набуває найвагомішої значущості (діаграми в статті надані як ілюстрації).

Існування у світі забезпечується наявністю життєвого ресурсу (про це йдеться у засадах економічної філософії та в теорії потенційних конфліктів). Для країни, держави, суспільства і регіону він вимірюється через своєчасне постачання ресурсів трьох груп (матеріальних, фінансових та трудових, див. рис. 2).

Рис. 2 - Економічна безпека в розрізі ресурсів

Оскільки ж безпека є потребою першого порядку, то кожний суб'єкт та об'єкт має враховувати, що є небезпечним. Ті з учасників життєвого процесу, хто усвідомлює таку потребу, мають перш за все визначати, у якому ж стані (з точки зору забезпеченості їх безпеки) вони перебувають.

Сьогодні є можливість визначити контрольні показники стану інших об'єктів безпеки, розкрити як діють пристрої, що їх встановлюють. Один з таких пристроїв використовує діагностування через інтенсивність витрачання ресурсів. Таким пристроєм є "Компас безпеки" (рис. 3), що показує витрачання ресурсів з визначенням тенденції (спрямування) до зростання чи до зникнення. Він будується за статистичними даними.

Рис. 3 - "Компас безпеки"

Відрізняють три рівні інтенсивності витрачання ресурсів; надмірний, помірний та оптимальний (або рівень розвитку).

Помірний рівень характеризується тим, що витрачання ресурсів перебуває в динамічній рівновазі з їх одержанням (поновленням). Тенденція (до накопичення чи до витрачання) чітко не визначена, пульсуюча. Оптимальний рівень (або рівень розвитку) - це зростаюче використання ресурсів з тенденцією до їх збільшення (тобто, до накопичення). Надмірний рівень панує через перевищення витрачання над надходженням ресурсів однієї або усіх груп, тенденція спрямування - до знекровлення країни та її економіки. Можливість діагностування надає шкала витрат, що також враховує темпи їх витрачання. При цьому відбувається діагностування не лише стану економіки, а й стану стабільності й тенденції зміни ситуації.

Так, одночасне надмірне зростання витрат ресурсів усіх груп, як правило, є ознакою підготовки до застосування зброї (переозброєння) або до оборони від нападу ззовні. Раптове зростання витрат ресурсів усіх груп є ознакою, що в країні, в суспільстві, в державі відбуваються докорінні зміни (найчастіше це ознаки війни, революції, повалення або заміни державного ладу або перехід до іншого типу економіки).

Найважливішими елементами "компасу безпеки" є шкала інтенсивності та достовірні та своєчасно надані дані. Надмірний рівень по-в'язаний зі зростаючими потребами радикальних змін, що виникають в країні, суспільстві, державі, регіоні або в самій людині. Причини надмірності витрачання визначено в попередньому викладі, а розвиток завжди пов'язаний з перебудовою (організаційною, структурною, політичною, адміністративною тощо). Нагадаємо, що йдеться про об'єкти забезпечення безпеки, якими вважаємо країну, суспільство, державу, регіон та людину. Пастернак-Таранушенко Г. [8] – вважає, що об'єктом також вважалися угруповання але, на нашу думку, за обраними оціночними критеріями, вони не є такими.

Згадаємо певні визначення. Країна - сукупність населення та території. Суспільство - об'єднання людей для досягнення спільної мети (варто згадати, що світ складається з систем, які водночас на одному рівні енергій є елементами, а на іншому - системою, що складається з елементів). Система — об'єднання елементів для досягнення спільної мети з додержанням при цьому певних принципів. З урахуванням системного підходу, суспільство є ' системою, елементом якої є людина. Держава - інструмент, утворений для управління ресурсами суспільства під час процесу досягнення мети (часто-густо використовують як синонім влади чи державного устрою або ладу). Регіон - частка світу або країни, яку виокремлено за певними ознаками (адміністративним поділом, територіальним розташуванням чи кліматичними особливостями тощо). Людина - головний чинник життєвого процесу в суспільстві.

Слід зауважити, що будувати шкалу інтенсивності витрат складно через необхідність поєднання вимірів різних ресурсів (адже загальний еквівалент — гроші - не завжди точно відображають якісний бік справи).

Забезпечення безпеки визначається через встановлення (з використанням розрахунків) рівня стабільності (рис. 4).

Рівень стабільності в державі визначається через зіставлення векторів чинників розвитку ментальності (самовизначення), економіки та права (на рис. 4 відповідно 1, 2 та 3).

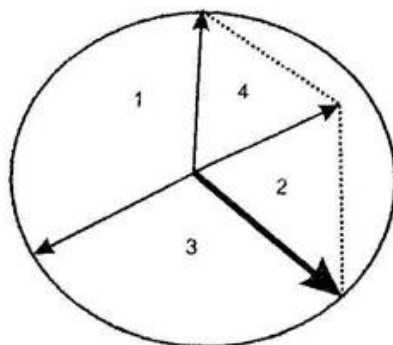

Рис. 4 - Рівень стабільності

Спрямовання вектора вказує на розвиток (стрілка вгору) чи занепад (стрілка вниз). Ідеальним вважається стан "компасу безпеки", який показує, що усі три чинники стабільності у заданому масштабі (від якого залежить величина дозволених відхилень) розвинені однаково. Тоді діаграма безпеки являє собою коло, описане навколо векторів стабільності, розташованих один до одного під кутом у 120 градусів. Такий стан у природі не існує, тому його назвали "ідеальним". Для оцінки використовують складання векторів економіки та ментальності. Вектор права через видання та реалізацію правових і організаційно-нормативних актів регулює зміну двох інших чинників (гальмує розвиток більшого та стимулює розвиток меншого). При цьому векторне додавання надає результуючий вектор, який (на рис. 4 позначений цифрою 4), власне, і має врівноважувати вектор права.

Зіставлення розмірів "компасу безпеки" дає змогу визнати (якщо все зроблено за одним масштабом), яка країна є більш розвинутою (коло буде більшим за діаметром).

Проте у житті "компас" не є колом. Обов'язково існують відхилення, адже досягти ідеальної гармонії у розвитку трьох чинників рівнів стабільності фактично неможливо. Першим призначенням "компасу" є визначення розвиненості країни. Другим призначенням "компасу" є визначення рівнів стабільності. Третім - порівняння рівнів стабільності у різних країнах, що надає можливість визначити, з якою країною економічні зв'язки перебувають у найменшій небезпеці. "Компас" також використовується для визначення потенційних можливостей країни-конкурента. Це - четверта можливість його використання.

Отже, визначено "компас безпеки" на макрорівні. На черзі - поглиблення з переходом до інших об'єктів безпеки: країни, регіону, людини. Наступний крок — перехід до діаграм потреб та витрат, тобто від загальнодержавного до наступного, ресурсного рівня діагностування, що надає змогу визнати надмірне витрачання яких саме ресурсів (на початку - групи, потім — конкретного виду) найбільше погіршує стан стабільності (або слугуватиме дестабілізатором).

У запропонованому вигляді для автоматизованого моніторингу національна безпека може бути відображена, як стос, складений з діаграм, кожен з яких - відбиток стану забезпечення національної безпеки на певний момент (проміжок часу). При цьому висота стосу є шкалою часу. Наявність та спрямування змін кількості ресурсів відбита на рис. 5.

Рис. 5 - Наявності та спрямування змін у кількості матеріальних, фінансових та трудових ресурсів.

Слід зазначити, що відповідно до витрат ресурсів та від їх використання, вектори чинників стабільності витрат кожної з груп ресурсів (матеріальних, фінансових та трудових) матимуть різне спрямування (зменшення — вниз, збільшення - вгору) та різні розміри. Так, на рис. 5 фінансові ресурси зростають, а матеріальні та трудові - зменшуються. Оскільки ж, як правило, вектори різні за розмірами, діаграма з кругової перетворюватиметься в еліпсиду або еліпсоїдні побудови.

Через розрахунок інтенсивності використання ресурсів встановлюється стан країни. Якщо використання ресурсів усіх трьох груп перевищує рівень оновлення їх обсягу - країна перебуває в стані повної нестабільності, що може бути характерним для війни, революції, зміни державного ладу чи уряду (див. рис. 6).

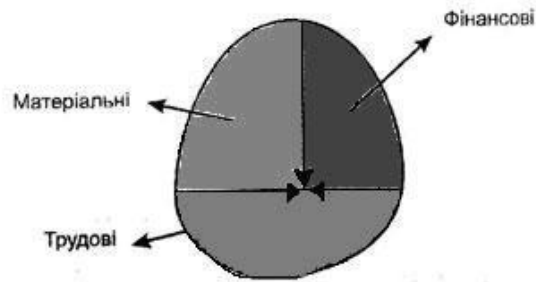

Рис. 6 - Використання ресурсів під час війни.

Цей період характеризується не лише надмірним використанням ресурсів, а й потребою у найвищій концентрації усіх зусиль та надзвичайними повноваженнями, якими влада сама себе наділяє, на тлі повного безправ'я громадян (громадяни не мають навіть права розпоряджатися власним життям, майном тощо). Через те розвиток вектора права практично наближається до "нуля". До тієї ж позначки спрямовано і два інших вектора.

Головна ідея полягає у тому, щоб використати кругові діаграми, що залежно від стану об'єкта матимуть певні сектори-вирізи. При цьому для кожного об'єкта є своя діаграма. Складання певним чином діаграм усіх п'яти зазначених об'єктів дозволить чітко встановити, яким є загальний стан системи щодо забезпечення безпеки (складений стос начебто просвічує промінь, що проходить наскрізь лише у тій частині, де вирізи усіх п'яти діаграм об'єктів безпеки збігатимуться).

Однак є вада, яку треба подолати. Це визначення часу діагностування стану. Складність полягає в тому, що кожний з об'єктів безпеки має власний ритм існування, який вважається нормальним (поняття це також постійно змінюється). Через те одночасне вимірювання усіх об'єктів є дуже важкою справою: адже кожний із них має тільки йому притаманну інертність. Тобто змінює свій етап за певним темпом. Пришвидщення або сповільнення його означає одержання не точних результатів (вимірів). Якщо ж не привести їх до єдиного темпу, вимір практично стає неможливим.

Викладена схема працює з використанням функцій булевої алгебри. Зведення п'яти діаграм доповнюється апаратом, що діє в процесі збігу вирізів на діаграмах (так званий "консенсус даних"), який спрацьовує на сигналі "і".

Спеціальна комп'ютерна програма обробляє встановлені для кожного об'єкта контрольні показники, а потім виробляє відповідні діаграми та зводить їх до єдиного пакета з метою визначення загального стану забезпечення безпеки. Водночас видає відповідні команди про креслення графіка, який, використовуючи відхилення показників на визначених проміжках часу, відображає тенденцію змін. Будуються одночасно шість графіків (для кожного з п'яти об'єктів і загальний). Програма також порівнює отримані результати з трьома межами стану держави: динамічної стабільності, неповної стабільності та повної нестабільності. Це дає змогу визначити, використання якого типу управління на цей час є найбільш ефективним (нагадаємо, що є військове, економічне та політичне управління [15]).

Дослідник має враховувати, що не завжди справу вирішує логіка або логічна побудова, адже є певна межа заданості (особливо, якщо це стосується рівня держави чи етносу, для яких історія готує долю заздалегідь через передумови економічного, політичного та іншого характеру, про що детальніше викладено [16]). Тож завжди має враховуватись певний люффт (відхилення) від прогнозу чи розрахунку.

Розвиток людства засвідчує, що епоха застосування військових переваг та дій для вирішення спірних питань минає. Тобто, настав час економічних війн, для перемоги в яких використовують різні види економічної зброї: економічний диктат, економічну блокаду, економічну експансію (торговельну, трудову, фінансову тощо), розбалансування розвитку регіонів, штучні та природні фінансові кризи і таке інше.

Застосування такої зброї розпочалося майже на початку існування людства, але робилося це підсвідомо. Натомість зараз використовується навмисно - через штучне створення необхідної ситуації.

Маємо враховувати, що наслідки економічних війн відрізняються меншою кількістю марно витрачених та втрачених ресурсів (вбивають економічно, тому трудові ресурси майже не знищуються). Від того й наступні кроки інші: не потрібно поновлювати ресурси, треба лише перекроїти кордони (географічні, ринкові, економічні, фінансові тощо).

Такі війни надають менший поштовх для розвитку прогресу, однак і не вимагають (для ліквідації їхніх наслідків) використання значної кількості ресурсів (3-тя світова економічна війна завершилася розпадом "соціалістичного табору" та СРСР [17]). Країни, що брали у ній участь, продовжують свій шлях у розвитку суспільства, людини, держави, наближаючись до наступної епохи переваги політичних війн. За великим рахунком, у житті не має місця чистим проявам будь-чого. Все поєднано та поєднується. Так, війни з використанням вогнепальної зброї водночас несли на собі відбиток економічних проблем і перетворень, намагань та перерозподілів, політичних амбіцій та цілей. А економічні війни можуть виграватися не лише через застосування виключно економічної зброї. Використовується конгломерат економічних, військових та політичних заходів і засобів. Проте переважає застосування економічних.

Висновки. Не важко збагнути, якщо з точки зору переваги використання тих чи інших різновидів зброї людство іде по колу безпеки (діаграма 1), в майбутньому переважатимуть політичні війни. Тож держава, яка прагне зберегти або поліпшити свої позиції на світовому ринку, вона має заздалегідь готуватися до них, визначаючи види політичної зброї, що застосовуються в умовах сьогодення, а також вести пошуки нових її видів. Адже загально відомо що розвиток людства відбувається по спіралі. Таким чином, за політичними війнами знову наберуть силу і переважатимуть конфлікти з застосуванням зброї, але якої? Зараз на це питання

навряд чи є відповідь. До її застосування спливе багато часу, відбудеться безліч подій та змін. Отже, конкретизація нині є недоречною. Однак слід розуміти, як відбуватимуться найбільші загострення міждержавних стосунків, щоб сьогодні не стало на заваді майбутттю.

Список літератури: **1.** *Пастернак-Таранушенко Г.* Економічна безпека держави (введення до екосистейту) // Вісник НАН України. - 1994. - № 5. - С. 23-28. **2.** *Пастернак-Таранушенко Г.* За законами "енергетичного світу" (Дещо про корисність потенційних конфліктів) // Вісник АН України. - 1994. - № 2. - С. 51-54 **3.** *Пастернак-Таранушенко Г.* Знахідки теорії потенційних конфліктів, основи наук про забезпечення безпеки держави // Підтекст.- 1998. - 3-9 червн. - С. 32-36. **4.** *Пастернак-Таранушенко Г.* Економічна безпека держави: проблеми та механізми їх розв'язання // Вісник НАНУ. - 1998. - № 11-12. - С. 67-73. **5.** *Пригожий И.Р.* Философия нестабильности // Вопросы философии. - 1991. - № 6.- С. 46-52. **6.** *Князева Е.Н., Курдюмов С.П.* Синергетика как новое мировидение: диалог с И.Пригожиным // Вопросы философии. -1992. - № 12. - С. 3-52. **7.** *Пастернак-Таранушенко Г.* Вища школа конкурентної боротьби. Кваліфікація // Вісник НАН України. - 1994. - № 6. -С. 66-68. **8.** *Пастернак-Таранушенко Г.* Економічна безпека держави Підручник для службовців державного управління /Під ред. професора *Б.Кравченка.* - К.: Інститут державного управління і самоврядування при Кабінеті Міністрів України, 1994. - 140 с. **9.** *Пастернак-Таранушенко Г.* Проблема тероризма в свете теории нестабильности // Підтекст. - 1998. - 13-26 травн. - С.29-33 // Підтекст. - 1998. 27 травня - 2 червня. - С. 24-28. **10.** *Мунтіян В.І.* Економічна безпека України. - К.: Вид-во КВІЦ, 1999. - 464 с. **11.** Економічна безпека - справа всіх і кожного // Урядовий кур'єр. - 1998. - 13 серп. - С.18. **12.** *Дворецька Г.Ф.* Соціологія. - К: КНЕУ, 1999. **13.** *Сорос Дж.* Відкрите суспільство чи націоналістична диктатура? - К.: Основи, 1993. - 23 с. **14.** *Пастернак-Таранушенко Г.* Економічна і національна безпека України // Економіка України. - 1994. - № 2. **15.** *Пастернак-Таранушенко Д.* Экономическое управление и историческая перспектива для Украины // финансовая Украина. -1995. - 26 сент. - С. 6,7. **16.** *Гумилев Л.Н.* География этноса в исторический период. - Л.: "Наука", Ленинградское отделение, 1990. - 274 с.

Подано до редакції 05.01.2011